

Chłosta, Jan

Trzynaście tomów serii "Pro memoria" Instytutu Kaszubskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1, 131-135

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

A RTYKUŁY RECENZYJNE I POLEMIKI

Jan Chłosta

TRZYNAŚCIE TOMÓW SERII „PRO MEMORIA” INSTYTUTU KASZUBSKIEGO

Zapoczątkowana w 2003 r., seria „Pro memoria” gdańskiego Instytutu Kaszubskiego liczy obecnie już trzynaście tomów. Wszystkie w sposób nadzwyczaj staranny i komunikatywny opracował oraz wzbogacił swoimi tekstami historyk prof. Józef Borzyszkowski. Każdy z okazałych tomów zawiera opracowanie poświęcone wybranym aspektom życia i działalności konkretnej postaci, związanej z kulturą Pomorza i Kaszub. Seria zawiera wspomnienia i artykuły krytyczno-literackie, materiały i dokumenty archiwalne, fragmenty spuścizny rękopiśmiennej, najczęściej korespondencji w oryginalnej postaci, oraz wiele dotąd nierozpowszechnianych fotografii. Prawie wszyscy bohaterowie tych książek poprzez swoją pracę i inicjatywę związani byli ze Zrzeszeniem Kaszubsko-Pomorskim. W jednym ze wstępów prof. Borzyszkowski napisał: „Traktujemy je jako znaki pamięci, jak i szczególnego rodzaju wyzwanie do ich naśladowania i przygotowania biografii historycznych tych wspaniałych ludzi, zgłębiających i wzbogacających dziedzictwo, dorobek kulturalny naszej społeczności kaszubsko-pomorskiej”.

Tom pierwszy poświęcony został Róży Ostrowskiej (1926–1975), autorce kilku książek prozatorskich, w tym powieści *Wyspa* (mającej dotąd trzy wydania), wierszy, adaptacji scenicznych, także dziennikarce, osobie związanej z Teatrem „Wybrzeże” i miejscową rozgłośnią Polskiego Radia. Oprócz wspomnień i korespondencji, w tomie znalazł się szkic biograficzny Marii Kowalewskiej pt. *Moja Róża*, niepublikowane dotąd utwory poetyckie, a także tekst omawiający pracę Ostrowskiej w teatrze. Pisarka wprawdzie urodziła się w Wilnie, ale wrosła w kulturę kaszubską do tego stopnia, że uznała Pomorze za swoją drugą „małą ojczyznę”. Zakorzeniła się w tej ziemi tak mocno, że wspólnie z Izabellą Trojanowską napisała *Bedecker kaszubski* i pełniła ważną rolę w przeobrażeniach społeczno-kulturalnych na Wybrzeżu. W marcu 1968 r. wystąpiła publicznie przeciwko ograniczaniu wolności studentów i polskiej inteligencji. Reakcja władz była wtedy natychmiastowa: wyrzuciono ją z pracy w teatrze, gdzie była kierownikiem literackim i nie dopuszczono do publikacji jej tekstów. W przetrwaniu trudnych lat pomagali jej znajomi. Na trwałe zapisała się w historii teatru „Wybrzeże” dzięki opracowaniu scenicznemu, wystawionej w 1968 r. *Tragedii o bogaczu i Łazarzu*. W oparciu o anonimowy tekst z XVII w., zachowany w Bibliotece Gdańskiej PAN powstało widowisko w pełni oddające uroki teatru barokowego. Za tę inscenizację Ostrowska została nagrodzona wraz z reżyserem Tadeuszem Mincem i scenografem Marianem Kołodziejem Medalem Stolema.

Również w 2003 r. ukazał się tom opisujący działalność Józefa Bruskiego (1908–1974), lekarza, popularyzatora folkloru kaszubskiego, współzałożyciela Zespołu Pieśni i Tańca „Kaszuby” w Czersku. Bruski miał nadzwyczaj bogatą biografię. Przed 1939 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Poznańskim, ale studia medyczne ukończył w Bolonii we Włoszech. W czasie II wojny światowej został wcielony do Wehrmachtu. Przebywając latem 1944 r. we Francji, z ca-

lym prawie oddziałem przeszedł na stronę aliantów. Mimo udokumentowania tego faktu przez władze francuskiego ruchu oporu, w Polsce nie chciano wierzyć w możliwość takiego czynu. Następnie Bruski znaleźli się w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, walczyli we Włoszech. W końcu lipca 1947 r. powrócił do kraju. Był organizatorem i dyrektorem szpitala powiatowego w Człuchowie, gdzie zapamiętano go jako dobrego szefa i lekarza. Interesował się folklorem, kaszubskimi gadkami i przepowiedniami. Zbierał materiały etnograficzne z zakresu taktwa i rybołówstwa. Pisał również teksty w języku kaszubskim, choćby wielokrotnie wystawiane widowisko *Wesele za-borskie*. Jego gadki kaszubskie pozostaną w pamięci nie tylko Kaszubów i Pomorzan. Już po śmierci autora w 1974 r. opublikowano kilka jego gadek w postaci samodzielnego druczku, ze wstępem Stanisława Pestki. Burski przez lata współpracował z rozgłośniami Polskiego Radia w Bydgoszczy, Gdańsku, Warszawie, Opolu i Lublinie. Należał też do artystycznego Zespołu Służby Zdrowia „Chojny” w Chojnicach, z którym wielokrotnie występował nie tylko w kraju, ale i za granicą.

Ważnym wydarzeniem było opublikowanie w tym cyklu w 2004 r. tomu o Lechu Bądkowskim (1920–1984), pisarzu, publicyście, działaczu politycznym, współzałożycielu Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Zrzeszenie zostało dokooptowane 21 sierpnia 1980 r., na wniosek Lecha Wałęsy, do Prezydium Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego. Już następnego dnia Bądkowski został powołany na rzecznika prasowego tego komitetu. Na książkę, oprócz obszernego wstępu, składa się pięć rozdziałów: o życiu i twórczości Bądkowskiego, o publikacjach Bądkowskiego na łamach „Pomeranii”, korespondencja między pisarzami (m.in. z Maciejem Słomczyńskim), listy do Bądkowskiego oraz pożegnania i refleksje (wśród nich D. Tuska, A. Halla, B. Borusewicz). We wstępie J. Borzyszkowski napisał: „Lech Bądkowski należy do grona tych najwybitniejszych postaci w dziejach Pomorza i Polski, dla których zabrakło miejsca, może tylko z braku wiedzy i wyobraźni autorów, w niejednym zdawałoby się znaczącym wydawnictwie, poświęconym wybitnym Polakom XX wieku” (s. 8). Dlatego też w tomie znalazły się teksty omawiające jego dokonania jako autora książek historycznych, działacza i organizatora życia społeczno-kulturalnego, *spiritus movens* wielu inicjatyw. Przede wszystkim jednak został pokazany jego wkład w tworzenie „Solidarności” jako wielkiego ruchu społecznego, ogarniającego wszystkie dziedziny życia publicznego w kraju. Bądkowski był indywidualnością kształtującą miejscowe środowisko, a swoimi poglądami wpływał być może na zachowania ludzi poza swoim regionem. Ze szczególną estymą odnosił się do Bądkowskiego dziennikarz, działacz kaszubski Tadeusz Bolduan, czemu dał wyraz w obszernym tekście *Lech Bądkowski a „Solidarność” i „Samorządność”*. Bolduan podkreślał zabiegi pisarza o odzyskanie w czasach PRL-u niezależności politycznej wewnątrz kraju i ułożenie partnerskich stosunków w krajach wschodniej Europy.

Tom czwarty serii „Pro memoria” z 2004 r. zawiera teksty o pisarce Annie Łajming (1904–2003), wywodzącej się z kaszubskiego rodu Żmuda-Trzebiatowskich. W publikacji znalazło się omówienie życia i twórczości pisarki, w ostatnich latach życia zamieszkałej w Słupsku, autorki trzynomowych wspomnień: *Dzieciństwo* (1978), *Młodość* (1980) i *Mój dom* (1986), pisanych, jak to określił Piotr Kuncewicz, w manierze językowej polsko-kaszubskiej. Autorka pisała także sztuki teatralne i skecze dla scen amatorskich oraz opowiadania, jak np. *Miód i mleka* (1971), *Symbol szczęścia* (1973), *Czterolistna koniczyna* (1985). Pisarstwo A. Łajming wyróżnia się autentycznością, stanowi zapis czasu minionego, smutków i radości kobiety prostej, ale obdarzonej niezwykle umiejętnością rejestrowania ze swego życia tego, co ważne i pouczające. Spośród tekstów zamieszczonych w tomie na szczególną uwagę zasługuje opracowanie Sławiny Kwidzińskiej pt. *Rodzina mała a wielka w trylogii wspomnieniowej Anny Łajming*, opisujące m.in. przyjacielskie kontakty polsko-kaszubskiej rodziny pisarki w Przymuszewie z niemieckimi Kaszubami Heringami. Obie rodziny mieszkały w jednym domu, wspólnie dzieliły radości i smutki codziennego życia.

W 2005 r. ukazały się trzy tomy serii „Pro memoria”. Pierwszy z nich traktuje o Leonardzie Brzezińskim (1904–1984), obejmuje życie i pracę nauczyciela, etnografa i założyciela Muzeum Ziemi Zaborskiej w Wielu, noszącego zresztą jego imię. Brzeziński był nauczycielem geografii i biologii w szkole podstawowej w Grudziądzu. W 1954 r. przeszedł na wcześniejszą emeryturę i wtedy poświęcił się swojej pasji gromadzenia okazów dawnej kultury kaszubskiej zapewne z myślą o przyszłym muzeum. Zaczął też uprawiać haft kaszubski, którego to zajęcia rzadko podejmują się mężczyźni. W pierwszej części książki zamieszczono teksty wystąpień wygłoszonych podczas sesji naukowej w 2004 r. w stulecie urodzin i dwudziestolecie śmierci Brzezińskiego. Sesja została przygotowana przez Instytut Kaszubski, muzea: Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach oraz Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie. Teksty napisali: Józef Borzyszkowski, (*O biografii L. Brzezińskiego*), Tadeusz Lipski, (*L. Brzeziński w pamięci mieszkańców Wielu*), Anna Kwaśniewska, (*Muzealna kolekcja L. Brzezińskiego*), Lidia Białkowska, (*Haft L. Brzezińskiego*), Cezary Obracht-Prondzyński, (*Muzeum Ziemi Zaborskiej a inne pomorskie muzea regionalne*), Janina Cherek (*Brzeziński nieznan w świetle zachowanej spuścizny*) i Aleksander Łosiński (*Spuścizna archiwalna Brzezińskiego*). Ponadto w książce znalazły się fragmenty zapisów Brzezińskiego w czasie zbierania pamiątek przeszłości, dokumenty, fotografie haftów, a także konспекty scenariuszy lekcji możliwych do przeprowadzenia w muzeum.

Nauczyciel, pamiętnikarz i poeta Józef Ceynowa (1905–1991) urodził się w Połczynie koło Pucha. W tomie poświęconym pisarzowi znalazły się nieopublikowane dotąd wspomnienia, opisujące rodzinne Połczyno, lata pracy nauczycielskiej w Kuźnicy, a po 1945 r. w Koronowie niedaleko Bydgoszczy. Poza tym w książce zamieszczono jedenaście wierszy Ceynowy, jego refleksje na różne tematy, teksty drukowane w wielu czasopismach oraz wydawnictwach.

Trzecia pozycja z 2005 r. została poświęcona nadzwyczaj pracowitej redaktorze Wydawnictwa Morskiego oraz Instytutu Kaszubskiego Marii Kowalewskiej (1921–2004). Na tom złożyły się cztery części: *W rodzinie*, *W Wydawnictwie Morskim*, *Wśród Kaszubów i innych przyjaciół*, *Ze spuścizny M. Kowalewskiej*. Z tej ostatniej części na uwagę zasługuje jej tekst o Franciszku Fenikowskim oraz artykuł J. Borzyszkowskiego na temat roli M. Kowalewskiej w Klubie Myśli Politycznej im. Konstytucji 3 Maja, kierowanym przez L. Bądkowskiego, w którym Kowalewska pełniła funkcję sekretarza. Dzięki prowadzonej przez nią dokumentacji „możliwe jest odtworzenie krótkich dziejów tego stowarzyszenia [władze administracyjne w 1980 r. nie zarejestrowały go], w zgodzie z tamtą rzeczywistością, która w późniejszych wspomnieniach i prasowych publikacjach może ulegać nadmiernych przemianom – zafałszowaniem” (s. 397).

Teksty zamieszczone w tomie *Tadeusz Bolduan (1930–2005)*, wydanym w 2006 r., wskazują, że bohater tej książki, podobnie jak Lech Bądkowski, wniósł znaczący wkład w kształtowanie się programu i formy działania Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego jako organizacji otwartej. To o nim Stanisław Pestka napisał: „Sprawdzanie własnej tożsamości, poszukiwanie nowej formuły ideowej ruchu kaszubsko-pomorskiego, kulturalna i polityczna elita Kaszub i Pomorza między dwoma biegunami – pielęgnowanie tradycji i dbałość o rozwój cywilizacyjny – oto imperatywy, które stanowiły żywą część programu Tadeusza [Bolduana] na wszystkich etapach jego redaktorskiej i zrzeszeniowej drogi”. A droga ta nie była łatwa. Dwukrotnie władze polityczne PRL likwidowały czasopisma, z którymi Bolduan był związany. Tak było z „Kaszëbë” rozwiązany w 1961 r. i „Czasem” zamknięty w 1989 r. Ponadto pracował też w „Literach”, a pod koniec swej aktywności dziennikarskiej został redaktorem naczelnym „Dziennika Bałtyckiego”. Jak obliczyła jego żona Urszula, Tadeusz Bolduan był autorem 2261 artykułów drukowanych w 77 czasopismach i wydawnictwach zwartych, co stanowi niezwykle dokonanie jak na jednego autora. W innych tekstach zamieszczonych w książce uwzględniono jego krytyczne spojrzenie na różnego

rodzaju absurdu życia społeczno-gospodarczego kraju, co przed 1989 r. nie przynosiło mu chwały. Zwrócono uwagę na jego uczciwość i pracowitość. Swoją osobowością przyciągał ludzi, prawie wszystkich traktował życzliwie. W tomie znalazły się także artykuły Bolduana z czasopism oraz wystąpienia publiczne, m.in. na temat piśmiennictwa kaszubskiego oraz losów społecznych i politycznych Słowińców w Klukach w latach 1945–1992.

Do wyjątkowych tomów serii „Pro memoria” należy ten z 2007 r., zatytułowany *Ks. Bernard Sychta (1907–1982) a Kociewie... Jego poprzednicy i następcy*. Współwydawcą książki o tym wybitnym językoznawcy, uczonym, pisarzu i duszpasterzu jest Wyższa Szkoła Polityki Społecznej i Gospodarczej w Starogardzie Gdańskim. W tomie znalazły się artykuły Marii Pająkowskiej-Kensik (*Kociewie dziś a kontynuatorzy dzieła ks. Bernarda Sychty*), dwa interesujące teksty Józefa Borzyszkowskiego (*Kociewie w życiu i twórczości ks. B. Sychty oraz Ks. B. Sychta a Kociewie i... w mojej pamięci*), Cezarego Obracht-Prondzyńskiego (*Józef Łęgowski i inni badacze Kociewia oraz sąsiednich regionów Pomorza*) oraz wspomnienie nauczyciela i etnografa Jana Ejankowskiego o ks. Sychcie jako autorze utworów scenicznych. W omawianych tekstach położono nacisk na wartość i znaczenie opracowanego przez ks. Sychtę siedmiotomowego *Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* i trzypięciotomowego *Słownictwa kociewskiego na tle kultury ludowej*. Zwrócono uwagę na jego utwory sceniczne m.in. *Hanka se żeni* i *Wesele kociewskie*, często wystawiane przez teatry amatorskie. J. Borzyszkowski napisał: „Wielką postacią, znaczącą równie wiele na Kociewiu i na Kaszubach jest ks. Bernard Sychta. Proboszcz i profesor pelpliński był mistrzem samotności i ciekawości świata kaszubskiego i kociewskiego, a także borowiackiego. On jeden za życia przez Kaszubów i Kociewiaków został uhonorowany m.in. specjalnymi medalami. On jeden poprzez dzieła naukowe, językoznawcze, przede wszystkim wiekopomne słowniki: kaszubski i kociewski, a także dzięki dziełom literackim, dramatom, rozstawił Kaszuby i Kociewie, umocnił i wzbogacił nie tylko kulturę, literaturę, ale szerzej ducha pomorskiego ziomeków – Kaszubów i Kociewiaków” (s. 137).

Oprócz wspomnianych, w tomie znalazły się także inne utwory ks. Sychty, m.in. pieśni nabożne, bajki, powiastki, legendy kociewskie oraz opracowania: *Kaszubskie grupy regionalne i lokalne. Ich nazwy i wzajemny stosunek do siebie*, *Polichromia i obrazy w kościele Bożego Ciała w Pelplinie* (gdzie był proboszczem) ponadto wiele listów.

W 2007 r. wydano jeszcze trzy tomy serii: *Edmund Jonas (1893–1940)*, *Feliks Marszałkowski (1911–1987)*, i *Ks. Józef Tischner (1930–2000). Filozof szczęśnych darów*.

Edmund Jonas w 1936 r. doprowadził do utworzenia w Toruniu Zrzeszenia Miłośników Kaszubszczyzny „Stanica”. Był urzędnikiem piszącym wiersze, współpracował z miejscową rozgłośnią radiową. Został zamordowany w niemieckim obozie koncentracyjnym Sachsenhausen-Oranienburg 2 czerwca 1940 r. W latach międzywojnia wygłaszał pogadanki na tematy kaszubskie, opracowywał słuchowiska, m.in. *Dożynki na Kaszubach*, *Judaica me Deus (Osądź mnie Boże)*. W książce o Edmundzie Jonasie pojawił się też wątek olsztyński. Jego wnuczka Ewa Ziemińska-Sobczak, pracująca w olsztyńskim Teatrze Lalek, napisała rodzinne wspomnienia, pt. *Mój dziadek – Edmund Maria Jonas i nasi najbliżsi*. Zawarła w nim opisy zdarzeń i losy rodziny po śmierci dziadka.

Feliks Marszałkowski łączył swoimi inicjatywami działania Młodokaszubów – Aleksandra Majkowskiego i Jana Karnowskiego z próbami wypracowania form aktywnej obecności Kaszubów w życiu publicznym po 1945 r. W latach 1933–1937 był sekretarzem dr. Majkowskiego w Kartuzach, przed 1939 r. utrzymywał też bliskie kontakty z Karnowskim. Wszystko, co kaszubskie, było treścią życia Marszałkowskiego. Znalazło to odzwierciedlenie w tekstach o nim pióra Józefa Borzyszkowskiego, Edmunda Szczesiaka, Romana A. Reglińskiego, A. A. Hirsza, Eugeniusza Gołąbka, R. Ciemińskiego, Barbary Pisarek, Jolanty i Tadeusza Węsierskich, Pawła Szeffki, Sta-

nislawa Pestki. We wspomnieniach S. Pestki znalazły się następujące stwierdzenia: „Był z usposobienia i z charakteru typem Wajdeloty, który nie tyle słowem pisany, co żywym słowem broił wartości kaszubszczyzny, wprowadzał innych, zwłaszcza młodych, w zaklęty krąg tradycji. – Wierność dziedzictwu przodków w jego rozumowaniu dopuszczała mądrze organizowaną pracę nad unowocześnianiem Kaszub i mentalności Kaszubów, często przegrywających w konkurencji z elementem napływowym m.in. wskutek mniejszej przebojowości. Dlatego też gdziekolwiek było to możliwe walczył z kompleksem »małoważności« Kaszubów” (ss. 67–68).

Od pozostałych odróżnia się tom poświęcony ks. Tischnerowi, zatytułowany *Ks. Józef Tischner (1931–2000). Filozof szczęśliwych darów*. Tytuł książki jest nieco mylący. Znalazły się w niej bowiem wystąpienia wygłoszone podczas trzech sesji w 2005 r., nazwanych „świętojańskimi”, organizowanych w gdańskim ratuszu staromiejskim, które oprócz ks. Tischnera, związane były z twórczością i poglądami dwóch innych wielkich Polaków naszych czasów: Jana Pawła II i ks. Janusza St. Pasierba. Wymienić tu należy teksty Małgorzaty Czerwińskiej (*Jan Paweł II o pracy i „Solidarności”. Przesłanie do inteligencji*), Edmunda Wittbrodta (*Nasza obecność w zjednoczonej Europie*, ks. Tomasz Biedrzycki (*Nowe czasy – nowy etos pracy?*), Piotra Wojciechowskiego (*Małe ojczyzny i Europa ducha. Pasierbowa Europa ducha*). O ks. Tischnerze pisali natomiast ks. Krzysztof Niedałtowski (*Etyka solidarności ks. Józefa Tischnera a gdańska Karta Powinności Człowieka*), Józef Borzyszkowski (*Ks. Tischner między Podhalem a Kaszubami*), Łukasz Tischner (*Europa po góralsku*). Zamieszczono także wspomnienia świeckich i duchownych o tym niezwykłym filozofie, w tym teksty kardynała Stanisława Dziwisza, arcybiskupów Tadeusza Gocłowskiego i Józefa Życińskiego oraz biskupów Adama Dyczkowskiego i Tadeusza Pieronka.

Do najobszerniejszych pozycji serii „Pro memoria” trzeba zaliczyć wydany w 2008 r. tom poświęcony Wincentemu Mazurkiewiczowi (1938–2004). We wstępie prof. Józef Borzyszkowski nazwał go „zwykłym szkolnym [czyli nauczycielem] z serca Borów Tucholskich”, ale dodać należy, że zainteresowaniami i ciekawością świata ów „szkolny” przerastał wielu współczesnych żyjących w mieście. Potwierdza to zamieszczony w książce obszerny *Dariusz z lat 1970–2004*, w którym trafnymi uwagami i obiektywizmem odnosił się do bieżących wydarzeń w kraju i na świecie. Pasją życia Mazurkiewicza była muzyka. Starał się bywać często na koncertach w Bydgoszczy. Często zabierał głos na łamach czasopism, swoje uwagi przekazywał w listach, m.in. do „Tygodnika Powszechnego”. Stał się przez to kronikarzem rodzinnej ziemi. W tomie zostało zamieszczone ponadto opracowanie *Szlaki rowerowe w okolicach Śliwic*, tak bardzo związane z jego wędrówkami po okolicy.

Wydanie trzynastu tomów serii „Pro memoria” wymagało zapewne wielu zabiegów, w tym zwłaszcza pozyskania środków finansowych. Obok Instytutu Kaszubskiego do opublikowania poszczególnych tytułów serii przyczyniały się inne instytucje oraz osoby prywatne. Dzięki nim, a przede wszystkim dzięki staraniom prof. Józefa Borzyszkowskiego, kaszubscy bohaterowie nie pójdą w zapomnienie. Można o nich napisać to, co o Tadeuszu Bölduanie powiedział Jerzy Młynarczyk: [Oni] „nie odchodzą w niebyt. Ocalają ich od zapomnienia dokonania, słowa, które napisali i nasza pamięć. Myśląc o nich, uświadamiamy sobie po raz kolejny nieuchronność własnego losu, ale też – łatwiej oceniamy własne dążenia, osiągnięcia”.